

РОЗДІЛ 8
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.43
 DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0390/2020.1.103>

**СИСТЕМА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СВОБОДИ, ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ОСОБИ
 ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВ:
 ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ**

**SYSTEM OF CRIMES AGAINST FREEDOM, HONOR AND DIGNITY
 OF A PERSON ACCORDING TO LEGISLATION OF FOREIGN STATES:
 COMPARATIVE LEGAL RESEARCH**

Андрушко А.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
 доцент кафедри кримінального права і процесу
 Ужгородського національного університету*

У статті здійснено порівняльно-правове дослідження системи злочинів проти свободи, честі та гідності особи за законодавством зарубіжних держав. Задля цього проаналізовано кримінальне законодавство 62 держав світу, а саме: Австралії, Австрії, Азербайджану, Албанії, Аргентини, Бельгії, Білорусі, Болгарії, Болівії, Бразилії, Вірменії, Гватемали, Греції, Грузії, Данії, Естонії, Ізраїлю, Індії, Ірану, Іспанії, Італії, Казахстану, Канади, Киргизстану, Китаю, Колумбії, Республіки Корея, Куби, Латвії, Литви, Мальти, Мексики, Молдови, Нідерландів, Німеччини, Норвегії, Перу, Північної Македонії, Польщі, Португалії, Росії, Румунії, Сальвадору, Сан-Маріно, Сербії, Словаччини, Словенії, США, Таджикистану, Тунісу, Туреччини, Туркменістану, Угорщини, Федерації Боснії та Герцеговини, Фінляндії, Франції, Хорватії, Чехії, Чорногорії, Швейцарії, Швеції та Японії.

Встановлено, що більшість законодавців акумулює злочини проти свободи і злочини проти честі та гідності особи в різних главах (розділах) кримінального закону. Розміщення вказаних діянь в межах однієї глави (розділу) КК притаманне законодавцям більшості пострадянських держав (зокрема, Азербайджану, Білорусі, Вірменії, Латвії, Молдови, Росії, Таджикистану, Туркменістану, Узбекистану, України).

З'ясовано, що склади злочинів, які фактично посягають на свободу особи, законодавцями нерідко включаються до інших глав (розділів) КК, зокрема, про злочини проти міжнародного правопорядку, громадської безпеки, моральності.

Порівняльно-правовий аналіз засвідчив, що до злочинів проти свободи особи законодавці найчастіше відносять такі діяння: незаконне позбавлення свободи, викрадення людини, торгівля людьми, рабство і работоргівля, захоплення заручників, примушування, погроза. До вказаних злочинів різні законодавці відносять також викрадення дитини, торгівлю дітьми, примусову працю, використання дитячої праці, використання дитини для жебракування, підміну дитини, незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги, примушування до шлюбу, насильницьке зникнення, переслідування, порушення недоторканності житла, передачу громадянина іноземній державі, примусове переміщення на територію іншої країни, порушення свободи пересування і вільного вибору місця проживання, лікування без згоди пацієнта, утримання паспорта тощо.

Зроблено висновок, що те чи інше коло діянь, які законодавець зараховує до посягань на свободу особи, залежить від низки факторів, серед яких – специфіка тієї чи іншої країни, традиції законотворення, що у ній склалися, зміст, який вкладено законодавцем у розуміння сутності особистої свободи тощо.

До злочинів проти честі та гідності особи переважна більшість законодавців відносить лише образу і наклеп. Разом з тим з'ясовано, що в кримінальному законодавстві деяких держав вказані діяння зараховані не до злочинів проти честі та гідності, а до інших посягань.

Встановлено, що законодавці ряду держав декриміналізували образу. На сьогодні кримінальну відповідальність за вказане діяння не встановлює законодавство Грузії, Естонії, Італії, Канади, Киргизстану, Латвії, Литви, Мексики, Молдови, Норвегії, Росії, Румунії, Словаччини, США, Таджикистану, Тунісу, Туркменістану, Фінляндії, Франції, Чехії, Чорногорії та деяких інших держав. Окремі законодавці (зокрема, Грузії, Естонії, Киргизстану, Молдови, Норвегії, Таджикистану, Чорногорії) відмовились також від кримінальної відповідальності за наклеп.

Ключові слова: злочини проти свободи, честі та гідності особи, незаконне позбавлення свободи, викрадення людини, торгівля людьми, рабство і работоргівля, примушування, примушування до шлюбу, погроза, захоплення заручників, насильницьке зникнення, наклеп, образа.

The article presents the comparative-legal investigation of the system of crimes against freedom, honor and dignity according to the legislation of foreign states. For this purpose, the criminal legislation of 62 countries of the world was analyzed, namely: Albania, Argentina, Armenia, Australia, Austria, Azerbaijan, Belgium, Belarus, Bolivia, Brazil, Bulgaria, Canada, China, Colombia, Croatia, Cuba, Czech Republic, Denmark, Estonia, the Federation of Bosnia and Herzegovina, Finland, France, Georgia, Germany, Greece, Guatemala, Hungary, India, Iran, Israel, Italy, Japan, Kazakhstan, Republic of Korea, Kyrgyzstan, Latvia, Lithuania, Malta, Mexico, Moldova, Montenegro, Netherlands, Northern Macedonia, Norway, Peru, Poland, Portugal, Romania, Russia, San Marino, Serbia, Slovakia, Slovenia, Spain, Sweden, Switzerland, Tajikistan, Tunisia, Turkey, Turkmenistan, USA.

It is established that most legislators accumulate crimes against freedom and crimes against the honor and dignity of a person in different chapters (sections) of the respective criminal codes. The placement of these actions within one chapter (section) of the respective criminal code is peculiar to the legislators of most post-Soviet states (in particular, Armenia, Azerbaijan, Belarus, Latvia, Moldova, Russia, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan, Ukraine).

It was found that the crimes that effectively infringe on the freedom of the person are often included by legislators to other chapters (sections) of the respective criminal codes, in particular, to sections on crimes against international law, public security, morality.

The comparative legal analysis shows that the legislators most often include to crimes against freedom of persons such crimes as: illegal deprivation of liberty, the kidnapping of a child, the kidnapping of an adult, trafficking in human beings, slave-owning and slavery, hostage-taking, coercion, threat. Various lawmakers also include to these crimes such crimes as trafficking in children, forced labor, use of child labor, use of a child for begging, substitution of a child, unlawful placement in a psychiatric care facility, coercion to marriage, enforced disappearance, persecution, violations of the home inviolability, transfer of a citizen to another state, forced transfer to the territory of another country, violation of freedom of movement and free choice of place of residence, treatment without the consent of the patient, holding a passport, etc.

It is concluded that the particular list of actions that the legislator refers to as encroachments against the freedom of a person depends on a number of factors, among which are the specifics of a country, the tradition of lawmaking in it, the way legislator understands the essence of personal freedoms, etc.

The vast majority of lawmakers consider only insult and defamation as crimes against the honor and dignity of a person. At the same time, it was found that in the criminal law of some states, these acts are not considered as crimes against honor and dignity, but as other offences.

It has been established that the legislators of several states have decriminalized the insult. At present, the laws of Canada, Czech Republic, Georgia, Estonia, Finland, France, Italy, Kyrgyzstan, Latvia, Lithuania, Mexico, Moldova, Montenegro, Norway, Russia, Romania, Slovakia, Tajikistan, Tunisia, Turkmenistan, the United States and some other states do not define criminal liability for the said act. Lawmakers in some countries (including Estonia, Georgia, Kyrgyzstan, Moldova, Montenegro, Norway, Tajikistan) also waived criminal liability for defamation.

Key words: crimes against freedom, honor and dignity, unlawful deprivation of liberty, kidnapping, trafficking in human beings, slave-owning and slavery, coercion, coercion to marriage, threat, hostage-taking, enforced disappearance, defamation, insult.

Постановка проблеми. Значення порівняльно-правових досліджень, в тому числі й у галузі кримінального права, переоцінити складно. Завдяки вивченню кримінального законодавства зарубіжних держав можна виявити як переваги, так і недоліки національного законодавства, запозичити кращий досвід для удосконалення чинного Кримінального кодексу (далі – КК) України. Не є винятком й аналіз зарубіжного досвіду кримінально-правової протидії злочинам проти свободи, честі та гідності особи.

Стан дослідження теми. Актуальні проблеми відповідальності за злочини проти свободи, честі та гідності особи розглядалися в працях В.І. Борисова, О.О. Володіної, Д.О. Калмикова, В.А. Козака, Я.Г. Лизогуба, О.С. Наумової, А.М. Орлеана, В.М. Підгородинського, А.С. Політової, М.І. Хавронюка та інших дослідників. Віддаючи належне напрацюванням вказаних науковців, зазначимо, що зарубіжний досвід кримінально-правової протидії розглядуваним посяганням досліджений недостатньо.

Мета статті – здійснити порівняльно-правове дослідження системи злочинів проти свободи, честі та гідності особи за законодавством зарубіжних держав.

Виклад основного матеріалу. Автором проаналізовано кримінальне законодавство 62 держав світу, зокрема: Австралії [1], Австрії [2], Азербайджану [3], Албанії [4], Аргентини [5], Бельгії [6], Білорусі [7], Болгарії [8], Болівії [9], Бразилії [10], Вірменії [11], Гватемали [12], Греції [13], Грузії [14], Данії [15], Естонії [16], Ізраїлю [17], Індії [18], Ірану [19], Іспанії [20], Італії [21], Казахстану [22], Канади [23], Киргизстану [24], Китаю [25], Колумбії [26], Республіки Корея [27], Куби [28], Латвії [29], Литви [30], Мальти [31], Мексики [32], Молдови [33], Нідерландів [34], Німеччини [35], Норвегії [36], Перу [37], Північної Македонії [38], Польщі [39], Португалії [40], Росії [41], Румунії [42], Сальвадору [43], Сан-Марино [44], Сербії [45], Словаччини [46], Словенії [47], США [48], Таджикистану [49], Тунісу [50], Туреччини [51], Туркменістану [52], Угорщини [53], Федерації Боснії та Герцеговини [54], Фінляндії [55], Франції [56], Хорватії [57], Чехії [58], Чорногорії [59], Швейцарії [60], Швеції [61] та Японії [62]. Завдяки цьому вдалося охопити кримінальне законодавство держав, котрі репрезентують різні типи правових систем сучасного світу (романо-германський, англо-американський, змішаний, релігійний і традиційний). При цьому основний акцент зроблено на законодавстві держав, що належать до романо-германської правової системи, до якої нині прийнято відносити й Україну.

Здійснений порівняльно-правовий аналіз засвідчує, що більшість законодавців акумулює злочини проти свободи і злочини проти честі та гідності особи в різних главах (розділах) кримінального закону. Розміщення вказаних діянь в межах однієї глави (розділу) КК притаманне законодавцям більшості пострадянських держав (зокрема, Азербайджану, Білорусі, Вірменії, Латвії, Молдови, Росії, Таджикистану, Туркменістану, Узбекистану, України).

Законодавці, котрі виокремлюють злочини проти свободи особи в самостійну групу кримінально-караних діянь, здебільшого концентрують їх в главі (розділі) «Злочини проти особистої свободи» (кримінальні кодекси Албанії, Болівії, Бразилії, Гватемали, Греції, Данії, Італії, Киргизстану, Куби, Литви, Нідерландів, Німеччини, Португалії,

Румунії, Сальвадору, Угорщини, Фінляндії, Хорватії) або ж в главі (розділі) «Злочини проти свободи» (кримінальні кодекси Австрії, Аргентини, Естонії, Іспанії, Польщі, Сан-Марино, Туреччини).

Назва структурних частин кримінальних законів ряду держав, в яких розміщені злочини проти свободи особи, подібна до зазначених вище. Так, в КК Франції вказані злочини включені до глави «Про посягання на свободу особи», в КК Швейцарії – до розділу «Злочини і проступки проти свободи», в КК Тунісу – до розділу «Про втручання в особисту свободу». В деяких зарубіжних кримінальних законах глави (розділи), у яких сконцентровано відповідні посягання, включають в себе не тільки посягання на свободу особи, а й інші діяння. У зв'язку з цим назви цих глав (розділів) відображають вказану особливість. Наприклад, глава 4 КК Швеції має назву «Про злочини проти свободи і спокою», глава 24 КК Норвегії – «Захист особистої свободи та спокою», глава 15 КК Північної Македонії, глава XVII КК Федерації Боснії та Герцеговини і глава 15 КК Чорногорії – «Злочини проти свободи і прав людини та громадянина», глава IV КК Бельгії – «Про посягання на особисту свободу і недоторканність житла, вчинені приватними особами», глава II КК Чехії – «Карні діяння проти свободи та права на охорону особистості, приватності, таємниці листування» (глава поділена на дві відповідні частини), глава 2 КК Словаччини – «Злочини проти свободи і людської гідності» (глава поділена на дві відповідні частини).

Подекуди законодавці не виокремлюють злочини проти свободи особи, включаючи їх в більш широкі за змістом структурні частини кримінальних законів. Приміром, в КК Грузії і КК Словенії посягання на свободу особи акумульовані в главі «Злочини проти прав і свобод людини», в КК Сербії – в главі «Злочинні діяння проти прав і свобод людини і громадянина», в КК Казахстану – в главі «Кримінальні правопорушення проти особи», в КК Китаю – в главі «Злочини проти прав людини і демократичних прав громадян», в КК Канади – в главі «Злочини проти особи та репутації», в КК Ірану – в розділі «Злочини проти особи і неповнолітніх», в КК Індії – в главі «Злочини проти людського тіла». Водночас нерідко законодавці, формулюючи назву відповідної глави (розділу), навпаки, намагаються максимально конкретизувати коло тих діянь, які в ній (у ньому) сконцентровані. Так, наприклад, в КК Болгарії злочинам проти свободи особи законодавець відводить три розділи – розділ IV «Викрадення та незаконне ув'язнення», розділ V «Примушування» і розділ IX «Торгівля людьми», в КК Республіки Корея – аж чотири глави (глава XXIX «Злочини, пов'язані з незаконним арештом і незаконним ув'язненням», глава XXX «Злочини, пов'язані із залякуванням», глава XXXI «Злочини, пов'язані з викраденням людей», глава XXXVII «Злочини, які стосуються перешкодження іншій особі у використанні її права»). Подібний підхід має місце також в КК Японії, де злочинам проти свободи особи законодавець відводить три глави (глава XXXI «Злочини незаконного захоплення та ув'язнення», глава XXXII «Злочини залякування», глава XXIII «Злочини викрадення та купівлі чи продажу людських істот»).

Варто також зауважити, що склади злочинів, які фактично посягають на свободу особи, законодавцями

нерідко включаються до інших глав (розділів), зокрема, про злочини проти міжнародного правопорядку, громадської безпеки, моральності.

Система злочинів проти свободи особи у законодавстві зарубіжних держав є надзвичайно різноманітною. Здійснений порівняльно-правовий аналіз засвідчує, що до вказаних злочинів законодавці найчастіше відносять: незаконне позбавлення свободи, викрадення людини, торгівлю людьми, рабство і работоргівлю, захоплення заручників, примушування, погрозу.

Відповідальність за **незаконне позбавлення свободи** передбачають кримінальні закони фактично усіх держав світу, зокрема: Австрії (§ 99), Азербайджану (ст. 145), Албанії (ст. 110), Аргентини (ст.ст. 141, 142, 144 bis), Бельгії (ст.ст. 434–438 bis), Білорусі (ст. 183), Болгарії (ст. 142a), Болівії (ст. 292), Бразилії (ст. 148), Вірменії (ст. 133), Гватемали (ст.ст. 203, 204), Греції (ст. 325), Грузії (ст. 143), Данії (§ 261), Естонії (ст. 136), Ізраїлю (ст. 377), Індії (ст.ст. 339–348), Ірану (ст. 621), Іспанії (ст. 163), Італії (ст.ст. 606, 607), Казахстану (ст. 126), Киргизстану (ст. 172), Китаю (ст. 238), Колумбії (ст.ст. 174–177), Республіки Корея (ст.ст. 276–282), Куби (ст. 333), Латвії (ст. 152), Литви (ст. 146), Мексики (ст. 364), Молдови (ст. 166), Нідерландів (ст. 282), Німеччини (§ 239), Норвегії (ст. ст. 254, 255), Перу (ст. 152), Північної Македонії (ст. 140), Польщі (ст. 189), Португалії (ст. 158), Росії (ст. 127), Румунії (ст. 205), Сальвадору (ст. 148), Сербії (ст. 63), Словаччини (§ 182), Словенії (ст. 133), Таджикистану (ст. 131), Тунісу (ст. 250), Туреччини (ст. 109), Туркменістану (ст. 129), Угорщини (ст. 194), Узбекистану (ст. 138), Федерації Боснії та Герцеговини (ст. 179), Фінляндії (ст.ст. 1, 2 глави 25), Франції (ст. 224-1), Хорватії (ст. 136), Чехії (ст. 170), Чорногорії (ст. 162), Швейцарії (ст.ст. 183, 184), Швеції (ст. 2 глави 4), Японії (ст.ст. 220, 221).

Варто зауважити, що окремі законодавці передбачають відповідальність не лише за умисне незаконне позбавлення свободи, а й за незаконне позбавлення свободи, вчинене з необережності (зокрема, Данії (ч. 3 § 261), Нідерландів (ст. 283) і Фінляндії (ст. 6 глави 25)).

Поширеним діям проти особистої свободи є також **викрадення людини**. Відповідальність за вказане посягання (в тому числі й за викрадення людини, вчинене з певною метою) встановлена кримінальним законодавством Австрії (§§ 100–102), Азербайджану (ст. 144), Албанії (ст.ст. 109, 109/a), Аргентини (ст. 142 bis), Білорусі (ст. 182), Болгарії (ст. 142), Вірменії (ст. 131), Греції (ст. 322), Ізраїлю (ст.ст. 369, 371–374, 374алеф, 375), Індії (ст.ст. 359–369), Іспанії (ст. 164), Італії (ст. 605), Казахстану (ст. 125), Канади (ст. 279), Киргизстану (ст. 170), Китаю (ст.ст. 239, 240), Колумбії (ст.ст. 168–171), Республіки Корея (ст.ст. 288, 289, 291), Латвії (ст. 153), Молдови (ст. 164), Нідерландів (ст. 278), Німеччини (§§ 234, 239a), Північної Македонії (ст. 141), Португалії (ст. 161), Росії (ст. 126), Сальвадору (ст. 149), Сан-Марино (ст. ст. 169, 176), Сербії (ст. 64), Словаччини (§ 186), Словенії (ст. 134), США (§ 1201), Таджикистану (ст. 130), Туркменістану (ст.ст. 126, 127), Угорщини (ст. 190), Узбекистану (ст. 137), Федерації Боснії та Герцеговини (ст. 180), Хорватії (ст. 137), Чехії (ст. 172), Чорногорії (ст. 164), Швеції (ст. 1 глави 4), Японії (ст.ст. 224–229) та інших держав світу. Якщо одні законодавці виокремили викрадення людини в самостійний склад (а то й у кілька самостійних складів), то деякі інші об'єднали вказане діяння і незаконне позбавлення свободи в єдине ціле, згадавши, утім, про викрадення людини при формулюванні диспозиції відповідної норми (таким є підхід законодавців Бразилії (ст. 148), Ірану (ст. 621), Норвегії (ст. 254), Тунісу (ст. 250), Франції (ст. 224-1), Швейцарії (ст. 183)). Окремі ж законодавці (наприклад, Болівії, Данії, Естонії, Куби, Литви, Мексики, Польщі, Туреччини) взагалі не згадують про викрадення людини як про злочин проти свободи особи,

виходячи, вочевидь, з того, що стаття про незаконне позбавлення свободи охоплює й вказане посягання.

Необхідно також зазначити, що законодавці ряду держав (зокрема, Австрії, Ізраїлю, Індії, Китаю, Республіки Корея, Нідерландів, Німеччини, Сан-Марино, Японії) передбачають одразу декілька різновидів викрадення людини, що засвідчує поширеність казуального підходу до конструювання відповідних норм. Так, наприклад, КК Німеччини встановлює відповідальність за викрадення людей (§ 234), викрадення неповнолітніх (§ 235) та викрадення людей із метою вимагання (§ 239a). В КК Республіки Корея виокремлено цілу главу XXXI, присвячену різноманітним видам вказаного посягання. Стаття 287 цього кодексу передбачає відповідальність за викрадення неповнолітньої дитини, ст. 288 – за викрадення людини і продаж її з метою отримання доходу, ст. 289 – за викрадення людини і продаж її для транспортування в іноземну державу, ст. 290 – за готування або змову з метою вчинення викрадення людини і продаж її для транспортування в іноземну державу, ст. 291 – за викрадення людини з метою одруження, ст. 292 – за приховування викраденої людини тощо. Подібним є підхід японського законодавця. Надзвичайне різноманіття видів розглядуваного діяння характерне й для ізраїльського законодавства. Закон про кримінальне право Ізраїлю виокремлює такі самостійні склади: викрадення (ст. 369), переміщення людини за межі кордонів країни (ст. 370), викрадення з метою позбавлення свободи (ст. 371), викрадення з метою умисного вбивства або вимагання (ст. 372), викрадення з-під опіки (ст. 373), викрадення з метою заповідання тяжкого тілесного ушкодження (ст. 374), викрадення з метою торгівлі людьми (ст. 374 алеф), переховування викраденого (ст. 375)).

Варто також зауважити, що поширеним явищем є виокремлення поряд зі складом викрадення людини самостійного складу **викрадення дитини**. При цьому різними є підходи до визначення об'єкта, на який посягає таке діяння. До злочинів проти свободи особи викрадення дитини відносять, зокрема, законодавці Австрії (§ 101), Аргентини (ст. 146), Греції (ст. 324), Ізраїлю (ст. 373), Індії (ст.ст. 361, 363A, 369), Канади (ст.ст. 280–283), Республіки Корея (ст. 287), Молдови (ст. 164-1), Нідерландів (ст.ст. 279, 281), Німеччини (§ 235), Норвегії (ст. 261), США (§ 1204), Фінляндії (ст. 5(a) глави 25) та Японії (ст. 224). Водночас інші законодавці викрадення дитини відносять до злочинів, що посягають на порядок сімейних відносин та інтереси дітей. Такою, зокрема, є позиція законодавців Австрії (§ 195), Албанії (ст. 127), Бельгії (ст. 428), Болгарії (ст. 185), Болівії (ст. 246), Голландії (ст. 279), Данії (§ 215), Естонії (ст. 172), Ізраїлю (ст. 367), Ірану (ст. 631), Іспанії (ст. 225-1), Китаю (ст. 262), Литви (ст. 156), Мальти (ст. 210), Північної Македонії (ст. 198), Польщі (ст. 211), Португалії (ст. 249), Сербії (ст. 116), Словаччини (§ 209), Словенії (ст. 190), Туреччини (ст. 234), Федерації Боснії та Герцеговини (ст. 217), Чехії (ст. 200), Чорногорії (ст. 217), Швейцарії (ст. 220), Швеції (ст. 4 глави 7) та інших держав. У кримінальному законодавстві Австрії та Ізраїлю, таким чином, передбачено дві статті про викрадення дитини – одна у главі (розділі) про злочинні діяння проти свободи особи, друга – у главі (розділі) про злочини проти сім'ї та неповнолітніх (у вказаних кодексах назви відповідних структурних частин різняться). У цьому контексті варто зауважити, що описування ознак викрадення дитини як злочину проти свободи особи і як злочину проти інтересів сім'ї та неповнолітніх здебільшого дещо відрізняється. Зокрема, законодавці, котрі виділяють вказане діяння в системі злочинів проти сім'ї та неповнолітніх, нерідко віддають перевагу такому формулюванню як «відведення дитини від батьків», поєднують вказане посягання в одній статті із такими діяннями, як переховування дитини, сприяння втечі дитини від батьків і т. ін. Зауважимо також, що більшість законодавців не виокремлює

в якості викрадення дитини заволодіння нею одним із батьків чи іншим близьким родичем. Однак трапляються й винятки. Так, в КК Молдови встановлено відповідальність за викрадення неповнолітнього близькими родичами (ст. 164-1). У КК Литви виокремлено привілейований склад викрадення батьком, матір'ю чи близьким родичем своєї малолітньої дитини чи малолітньої дитини своїх близьких родичів з дитячого закладу або ж в особи, у якій дитина законно проживала (ч. 2 ст. 156).

Більшість законодавців передбачає кримінальну відповідальність за таке діяння як **торгівля людьми**. Однак підходи до місця цього злочину в структурі Особливої частини кримінального законодавства суттєво різняться. До злочинів проти свободи особи (як варіант – проти свободи, честі та гідності особи) торгівлю людьми відносять законодавці Австрії (§ 104а), Азербайджану (ст. 144-1), Албанії (ст. 110/а), Аргентини (ст.ст. 145 bis, 145 ter), Білорусі (ст. 181), Бразилії (ст. 149-А), Вірменії (ст. 132), Греції (ст. 323А), Данії (§ 262а), Естонії (ст. 133), Ізраїлю (ст. 377алеф), Італії (ст. 601), Киргизстану (ст. 171), Колумбії (ст. 188), Латвії (ст.ст. 154-1, 154-2), Литви (ст. 147), Молдови (ст. 165), Нідерландів (ст. 273f), Німеччини (§§ 232, 233, 233а), Норвегії (ст.ст. 257, 258), Перу (ст.ст. 153, 153-А), Польщі (ст. 189а), Португалії (ст. 160), Росії (ст. 127-1), Сан-Марино (ст. 168), Словаччини (§ 179), Таджикистану (ст. 130-1), Туркменістану (ст. 129-1), Угорщини (ст. 192), Узбекистану (ст. 135), Фінляндії (ст.ст. 3, 3(а) глави 25), Чехії (ст. 168), Швейцарії (ст. 182), Швеції (ст. 1а глави 4).

Подібним за своєю суттю є підхід й деяких інших законодавців. Так, корейський законодавець відніс розглядуване посягання до злочинів, пов'язаних з викраденням людей (ст. 289), румунський – включив його в главу з назвою «Торгівля людьми та експлуатація уразливих осіб» (ст. 210), американський – в розділ «Пеонаж, рабство і торгівля людьми» (§ 1590), австралійський (ст.ст. 271.2, 271.3, 271.5, 271.6) і болгарський (ст.ст. 159а–159г) – в розділ «Торгівля людьми», японський – в главу «Злочини викрадення та купівлі чи продажу людських істот» (ст. 226-2). В КК Грузії вказане діяння включено до глави про злочини проти прав і свобод людини (ст. 143-1), в КК Казахстану – до глави, яка об'єднує кримінальні правопорушення проти особи (ст. 128), в КК Канади – до глави «Злочини проти особи та репутації» (ст. 279.01), в КК Китаю – до глави про злочини проти прав людини і демократичних прав громадян (ст.ст. 240, 241), в КК Індії – до глави «Злочини проти людського тіла» (ст.ст. 370–373).

Разом з тим у зарубіжному законодавстві трапляються й інші підходи до визначення об'єкта розглядуваного посягання.

З точки зору деяких законодавців, торгівля людьми посягає передовсім на міжнародний правопорядок. Так, в КК Північної Македонії відповідна стаття (ст. 418-а) розміщена в розділі «Злочини проти людства і міжнародного права», в кримінальному законодавстві Австралії (ст. 270.7), Сальвадору (ст.ст. 367–367-С) і Словенії (ст. 113) – у главі (розділі) «Злочинні діяння проти людства», в КК Хорватії (ст. 106) – у розділі «Злочини проти людства та людської гідності», в КК Чорногорії (ст. 444) – в розділі «Злочини проти людства та інших цінностей, захищених міжнародним правом», в КК Туреччини (ст. 80) – в главі «Міжнародні злочини».

Оригінальним є підхід болівійського (ст. 281 Bis) та іспанського (ст. 177-1) законодавців, котрі статтю про відповідальність за торгівлю людьми розмістили в окремому розділі з назвою «Про торгівлю людьми».

Зауважимо також, що в законодавстві деяких держав відсутній єдиний склад торгівлі людьми. Приміром, КК Німеччини включає кілька статей, спрямованих на протидію вказаному посяганням: у § 232 встановлено відповідальність за торгівлю людьми з метою сексуальної

експлуатації, у § 233 – за торгівлю людьми з метою експлуатації у вигляді робочої сили, у § 233а – за сприяння торгівлі людьми, у § 236 – за торгівлю дітьми. У цьому контексті необхідно також зазначити, що поширеним явищем є виокремлення в кримінальному законодавстві самостійної статті про відповідальність за **торгівлю дітьми**. При цьому одні законодавці (зокрема, Мексики (ст.ст. 366 Ter, 366 quáter) і Німеччини (§ 236)) зараховують вказане посягання до злочинів проти свободи особи, другі (зокрема, Грузії (ст. 143-2), Канади (ст. 279.011) і Мальти (ст. 248D)) – до злочинів проти прав і свобод людини, треті (зокрема, Албанії (ст. 128/б), Вірменії (ст. 168), Казахстану (ст. 135), Литви (ст. 157), Молдови (ст. 206), Перу (ст. 147), Таджикистану (ст. 167), Хорватії (ст. 174)) – до злочинів проти сім'ї та неповнолітніх, четверті (зокрема, Північної Македонії (ст. 418-d) і Чорногорії (ст. 445)) – до злочинів проти людства і міжнародного права. Румунський законодавець включив вказане діяння до глави VII «Торгівля людьми та експлуатація уразливих осіб» (ст. 211), американський – в розділ 77 «Пеонаж, рабство і торгівля людьми» (§ 1591), австралійський – в розділ 271 «Торгівля людьми» (ст.ст. 271.4, 271.7). В Пенітенціарному кодексі Естонії містяться дві статті про відповідальність за торгівлю дітьми: перша (ст. 173 «Купівля-продаж дитини») – у розділі, який об'єднує винні діяння проти сім'ї, друга (ст. 175 «Торгівля людьми з метою використання неповнолітнього») – у розділі, в якому акумульовані винні діяння проти неповнолітніх.

Деякі законодавці виокремлюють також **діяння, пов'язані з торгівлею людьми**. Так, наприклад, в кримінальних кодексах Азербайджану (ст. 144-3) і Канади (ст. 279.03) міститься стаття про відповідальність за незаконні дії з документами з метою торгівлі людьми, в КК Білорусі – за незаконні дії, спрямовані на працевлаштування громадян за кордоном (ст. 187), в кримінальних кодексах Албанії (ст. 110/б), Грузії (ст. 143-3), Канади (ст. 279.02), Литви (ст. 147-2), Молдови (ст. 165-1) і Румунії (ст. 216) – за користування результатами праці чи послугами осіб, які стали жертвами торгівлі людьми, в КК Китаю – за перешкодження шляхом насильства та погроз звільненню куплених жінки або дитини співробітниками державних органів (ст. 242) тощо.

Чимало законодавців передбачили спеціальні норми про кримінальну відповідальність за **рабство і работоргівлю**. При цьому місце зазначених норм в Особливій частині проаналізованих кримінальних законів визначено по-різному. Якщо в законодавстві одних держав (зокрема, Аргентини (ст. 140), Австрії (§ 104), Білорусі (ст. 181-1), Болівії (ст. 291), Бразилії (ст. 149), Ізраїлю (ст. 375алеф), Італії (ст.ст. 600, 602), Киргизстану (ст. 173), Нідерландів (ст.ст. 274–277), Молдови (ст. 167), Норвегії (ст.ст. 259, 260), Португалії (ст. 159), Росії (ст. 127-2), Сан-Марино (ст.ст. 167, 168)) рабство і работоргівля віднесені до злочинів проти свободи особи, то в інших (зокрема, Австралії (ст. 270.3), Азербайджану (ст. 106), Північної Македонії (ст. 418), Словенії (ст. 112), Хорватії (ст. 105), Чорногорії (ст. 446)) – до посягань на міжнародний правопорядок. В КК Індії стаття про работоргівлю (ст. 371) включена до глави «Злочини проти людського тіла». Румунський законодавець статтю про рабство і работоргівлю (ст. 209) розмістив в окремій главі «Торгівля людьми та експлуатація уразливих осіб», американський – в розділі «Пеонаж, рабство і торгівля людьми» (§§ 1582, 1583, 1585–1588). Білоруський законодавець розглядуване посягання криміналізував двічі: в главі 22 «Злочини проти особистої свободи, честі та гідності» (ст. 181-1) і в главі 17 «Злочини проти миру і безпеки людства», де «обернення в рабство» є однією з альтернативних ознак об'єктивної сторони складу «Злочини проти безпеки людства» (ст. 128).

Порівняльно-правовий аналіз засвідчив, що в кримінальному законодавстві різних держав світу відсутній

єдиний підхід до криміналізації вказаних посягань. Одні законодавці (зокрема, Білорусі (ст. 181-1), Киргизстану (ст. 173), Росії (ст. 127-2)) встановили відповідальність виключно за використання рабської праці, другі (зокрема, Аргентини (ст. 140), Болівії (ст. 291), Бразилії (ст. 149), Ізраїлю (ст. 375 алеф), Молдови (ст. 167)) – винятково за оборнення людини в рабство або в стан, аналогічний до рабства, а також за тримання її в таких умовах, треті (зокрема, Індії (ст. 371)) – виключно за торгівлю рабами, четверті (зокрема, Австралії (ст. 270.3), Австрії (§ 104), Італії (ст.ст. 600, 602), Португалії (ст. 159), Румунії (ст. 209), Сан-Марино (ст.ст. 167, 168)) криміналізували оборнення людини в рабство чи тримання її в рабстві або в іншому подібному стані, а також работоргівлю, п'яті (зокрема, Нідерландів (ст.ст. 274–277)) – встановили відповідальність за работоргівлю і перевезення рабів, шості (зокрема, Азербайджану (ст. 106), Норвегії (ст.ст. 259, 260), Північної Македонії (ст. 418), Словенії (ст. 112), США (§§ 1582, 1583, 1585–1588), Хорватії (ст. 105), Чорногорії (ст. 446) – окрім оборнення в рабство і работоргівлі, передбачили відповідальність також за посередництво у работоргівлі, підбурювання до такої діяльності та перевезення оборнених в рабство осіб.

Деякі законодавці серед злочинів проти особистої свободи виокремили **примусову працю**. Такою є позиція законодавців Азербайджану (ст. 144-2), Ізраїлю (ст. 376), Литви (ст. 147-1), Молдови (ст. 168), Туреччини (ст. 117), Угорщини (ст. 193), Швеції (ст. 1b глави 4). Румунський законодавець статтю про відповідальність за примусову працю (ст. 212) розмістив в окремій главі «Торгівля людьми та експлуатація уразливих осіб», американський – в розділі «Пеонаж, рабство і торгівля людьми» (§ 1589), австралійський – в розділі «Рабство і злочини, подібні до рабства» (ст. 270.6A), китайський – в главі «Злочини проти прав людини і демократичних прав громадян» (ст. 244), індійський – в главі «Злочини проти людського тіла» (ст. 374).

Різними є підходи законодавців стосовно визначення місця в системі Особливої частини КК такого посягання як **використання дитячої праці**. Так, в кримінальних кодексах Аргентини (ст. 148 bis) і Швеції (ст. 1b глави 4) вказане діяння віднесено до злочинів проти свободи особи, в КК Угорщини (ст. 209) воно включене до глави, в якій сконцентровано злочини проти дітей та сім'ї, в КК Мальти (ст. 248DB) – до підрозділу «Торгівля людьми», включеного до глави «Злочини проти особи», в КК Республіки Корея (ст. 274) – до глави «Злочини, пов'язані з відмовою і поганим поведінням».

Окремі законодавці до злочинів проти особистої свободи зараховують **використання дитини для жебракування**. Такою, зокрема, є позиція італійського законодавця (ст. 600 *osties*). Румунський законодавець статтю про відповідальність за вказане посягання (ст. 215) розмістив в главі «Торгівля людьми та експлуатація уразливих осіб», турецький – в розділі «Злочини проти громадської моралі» (ст. 229), болгарський – в главі «Злочини проти шлюбу, сім'ї та молоді» (ст. 189), колумбійський – в розділі «Злочини проти сім'ї» (ст. 231).

В кримінальному законодавстві України і Туркменістану стаття про відповідальність за **підміну дитини** міститься в розділі (в КК Туркменістану – в главі), що об'єднує злочини проти волі, честі та гідності особи. Натомість в абсолютній більшості кримінальних кодексів зарубіжних держав відповідна стаття включена до глави (або розділу), що об'єднує злочинні посягання проти сім'ї та неповнолітніх. Йдеться, зокрема, про кримінальне законодавство Австрії (§ 200), Азербайджану (ст. 172), Албанії (ст. 128, ст. 128/a), Аргентини (ст. 139), Бельгії (ст. 363), Білорусі (ст. 180), Болгарії (ст. 184), Бразилії (ст. 242), Вірменії (ст. 167), Гватемали (ст. 239), Грузії (ст. 174), Естонії (ст. 174), Ірану (ст. 631), Іспанії (ст. 220),

Казахстану (ст. 136), Киргизстану (ст. 183), Колумбії (ст. 238), Куби (ст. 365), Латвії (ст. 167), Литви (ст. 156), Німеччини (§ 169), Перу (ст. 145), Північної Македонії (ст. 199), Росії (ст. 153), Сальвадору (ст. 196), Сан-Марино (ст. 230), Сербії (ст. 117), Словенії (ст. 189), Таджикистану (ст. 171), Туреччини (ст. 231), Угорщини (ст. 213), Узбекистану (ст. 124), Федерації Боснії та Герцеговини (ст. 218), Фінляндії (ст. 2 глави 18), Хорватії (ст. 175), Чорногорії (ст. 218), Швеції (ст. 3 глави 7).

Самостійний склад **незаконного поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги** (законодавче формулювання зазначеного діяння, зрозуміло, різняться) передбачений в кримінальних кодексах Азербайджану (ст. 146), Білорусі (ст. 184), Вірменії (ст. 134), Грузії (ст. 149), Казахстану (ст. 127), Киргизстану (ст. 174), Латвії (ст. 155), Молдови (ст. 169), Таджикистану (ст. 133), Росії (ст. 128), Туркменістану (ст. 131). При цьому КК Туркменістану у ст. 131 передбачає відповідальність за поміщення особи, котра не потребує відповідної форми лікування, не тільки до психіатричного стаціонару, а й до іншого лікувального закладу закритого типу. Кримінальні кодекси Данії (ч. 2 § 261), Литви (ч. 3 ст. 146) та Болгарії (ч. 6 ст. 142a) розглядають незаконне поміщення особи в заклад з надання психіатричної допомоги в якості кваліфікованого (КК Данії) або ж особливо кваліфікованого (кримінальні кодекси Литви та Болгарії) складу незаконного позбавлення свободи.

Суттєво різняться підходи до визначення місця в системі Особливої частини КК такого діяння як **захоплення заручників**. Так, якщо кримінальне законодавство Болгарії (ст. 143a), Естонії (ст. 135), Латвії (ст. 154), Нідерландів (ст. 282a), Німеччини (§ 239b), Португалії (ст. 162), Словаччини (§ 185), США (§ 1203), Туркменістану (ст. 130), Фінляндії (ст.ст. 4, 4(a) глави 25), Франції (ст. 224-4), Чехії (ст. 174) та Швейцарії (ст. 185) захоплення заручників відносить до злочинів проти свободи людини (як варіант – проти свободи, честі та гідності особи), то законодавство Азербайджану (ст. 215), Білорусі (ст. 291), Вірменії (ст. 218), Казахстану (ст. 261), Киргизстану (ст. 244), Литви (ст. 252), Молдови (ст. 280), Росії (ст. 206), Таджикистану (ст. 181) та Узбекистану (ст. 245) – до злочинів проти громадської безпеки. Польський законодавець статтю про відповідальність за захоплення заручника (ст. 252) розмістив серед злочинів проти публічного порядку (глава XXXII), китайський – серед злочинів проти прав людини і демократичних прав громадян (ст. 239), корейський – серед злочинів, що полягають у перешкоджанні іншій особі користуватися своїм правом (ст. 324-3), канадський – у главі «Злочини проти особи та репутації» (ст. 279.1). Окремі кримінальні закони містять одразу два склади розглядуваного злочину. Так, приміром, КК Болгарії містить два самостійні склади захоплення заручника – як злочину проти Республіки (ст. 97a) і як злочину проти особи (ст. 143a), котрі різняться залежно від мети, яку ставить перед собою винний. Подібним є підхід грузинського законодавця, який, з одного боку, вважає вказане діяння злочином проти прав і свобод людини (ст. 144), з іншого ж – відносить його до терористичних злочинів (глава XXXVIII «Тероризм» розділу 11 «Злочини проти держави»). Норвезький законодавець статтю про захоплення заручників з терористичною метою (ст. 143) включив до глави 18 «Терористичні акти та акти, пов'язані з тероризмом». Законодавець Нідерландів, окрім статті про захоплення заручників, встановив відповідальність також за незаконне позбавлення особистої свободи з терористичним наміром (ст. 282b). Зауважимо також, що КК Бельгії законом від 28 листопада 2000 р. доповнено окремим розділом VI *bis* «Про злочини, що відносяться до взяття заручників» (наступний після розділу VI «Про злочини і проступки проти громадської безпеки»), який, утім, включає лише одну статтю (ст. 347 *bis*).

Окремі законодавці (зокрема, Північної Македонії (ст. 421) та Словенії (ст. 373)) статтю про відповідальність за вказане діяння включили до глави про злочини проти людства і міжнародного права.

До злочинів проти свободи особи (як варіант – проти свободи, честі та гідності особи) законодавці нерідко відносять **примушування**, загальний склад якого в КК України відсутній. Відповідальність за вказане діяння передбачають кримінальні закони Австрії (§§ 105, 106), Албанії (ст. 109/b), Аргентини (ст.ст. 149 bis, 149 ter), Білорусі (ст. 185), Болівії (ст. 294), Бразилії (ст. 146), Греції (ст. 330), Данії (§ 260), Іспанії (ст. 172), Італії (ст.ст. 610, 611), Куби (ст. 340), Литви (ст. 148), Нідерландів (ст.ст. 284, 284a, 285b), Німеччини (§ 240), Норвегії (ст.ст. 251, 252), Перу (ст. 151), Північної Македонії (ст. 139), Польщі (ст. 191), Португалії (ст.ст. 154, 155), Румунії (ст. 207), Сан-Маріно (ст. 179), Словаччини (§§ 189–192), Таджикистану (ст. 134), Туреччини (ст.ст. 107, 108), Угорщини (ст. 195), Федерації Боснії та Герцеговини (ст. 181), Фінляндії (ст. 8 глави 25), Хорватії (ст. 138), Чехії (ст. 175), Чорногорії (ст. 165), Швейцарії (ст. 181), Швеції (ст. 4 глави 4) та інших держав.

В КК Болгарії стаття про примушування (ст. 143) включена до розділу з назвою «Примушування», в КК Японії (ст. 223) – до глави «Злочини залякування», в кримінальних кодексах Грузії (ст. 150), Сербії (ст. 62) і Словенії (ст. 132) вказане діяння віднесене до злочинів проти прав і свобод людини, в КК Кореї (ст.ст. 324, 324-2) – до злочинів, які стосуються перешкодження іншій особі у використанні її права, в КК Колумбії (ст.ст. 182–185) і КК Сальвадору (ст. 153) – до посягань на особисту автономію.

Окремі законодавці встановлюють відповідальність за такий спеціальний вид примушування як **примушування до шлюбу**. Разом з тим порівняльно-правовий аналіз засвідчує, що більшість з них відносять вказане діяння не до злочинів проти свободи особи, а проти порядку укладення шлюбу і сімейних відносин. Такою, зокрема, є позиція законодавців Австрії (§ 193), Азербайджану (ст. 176-1), Албанії (ст. 130), Болгарії (ст.ст. 177, 190), Киргизстану (ст.ст. 176, 177), Сербії (ст. 113а), Туркменістану (ст. 162) та Хорватії (ст. 169). До злочинів проти свободи (як варіант – проти свободи, честі та гідності особи) зазначене діяння відносять кримінальні кодекси Німеччини (§ 237), Норвегії (ст. 253), Узбекистану (ст. 136), Швейцарії (ст. 181а) та Швеції (ст.ст. 4с, 4d глави 4). В КК Китаю дане діяння (ст. 257) включено до глави, що об'єднує злочини проти прав людини і демократичних прав громадян, в КК Грузії (ст. 150-1) – до глави «Злочини проти прав і свобод людини», в КК Канади (ст. 293.1) – до глави «Злочини проти особи та репутації», в КК Австралії (ст. 270.7В) – до розділу «Рабство і злочини, подібні до рабства», а в КК Індії (ст. 366) – до глави «Злочини проти людського тіла».

До посягань на свободу особи нерідко відносять також таке діяння як **погроза**. Відповідну позицію займають, зокрема, законодавці Австрії (§ 107), Аргентини (ст.ст. 149 bis, 149 ter), Білорусі (ст. 186), Болівії (ст. 293), Бразилії (ст. 147), Вірменії (ст. 137), Греції (ст. 333), Іспанії (ст.ст. 169–171), Італії (ст. 612), Куби (ст.ст. 338, 339), Нідерландів (ст. 285), Німеччини (§ 241), Норвегії (ст.ст. 263–265), Північної Македонії (ст. 144), Польщі (ст. 190), Португалії (ст.ст. 153, 155), Румунії (ст. 206), Сан-Маріно (ст. 181), Туреччини (ст. 106), Федерації Боснії та Герцеговини (ст. 183), Фінляндії (ст.ст. 7, 7(а) глави 25), Хорватії (ст. 139), Чорногорії (ст. 168), Швейцарії (ст. 180), Швеції (ст. 5 глави 4).

Подібним за своєю суттю є підхід й деяких інших законодавців. Так, в КК Болгарії стаття про відповідальність за погрозу (ст. 144) включена до розділу з назвою «Примушування», в КК Японії (ст. 222) – до глави «Злочини залякування», в кримінальних кодексах Грузії (ст. 151) і Словенії (ст. 135) вказане діяння віднесено до злочинів проти прав

і свобод людини, в КК Сальвадору (ст. 154) – до посягань на особисту автономію, в КК Кореї (ст.ст. 283–286) – до злочинів, пов'язаних із залякуванням.

Однак окремі законодавці мають іншу точку зору на об'єкт розглядуваного посягання. Приміром, в КК Ізраїлю (ст. 192) погроза віднесена до злочинів проти громадського порядку, в КК Албанії (ст. 121/а) – до злочинів проти моральності та гідності, в КК Данії (§ 266) – до злочинів проти спокою, в КК Росії (ст. 119), як і в КК України, – до злочинів проти життя та здоров'я.

По-різному визначається місце в системі Особливої частини КК такого діяння як **насильницьке знищення**, відповідальність за яке встановлена на сьогодні в законодавстві деяких держав світу (переважно країн Латинської Америки). Так, якщо в кримінальних кодексах Албанії (ст. 109/с), Аргентини (ст. 142 ter), Болівії (ст. 292 Bis), Гватемали (ст. 201 ter), Колумбії (ст.ст. 165–167), України (ст. 146-1) та Швейцарії (ст. 185 bis) вказане діяння визнано злочином проти особистої свободи, то в кримінальному законодавстві Австралії (ст. 268.21), Азербайджану (ст. 110), Киргизстану (ст. 382), Литви (ст. 100-1), Перу (ст. 320) і Сальвадору (ст.ст. 364–366) – злочином проти миру та безпеки людства. В КК Мексики статті про відповідальність за насильницьке знищення (ст.ст. 215-А–215-Д) донедавна були розміщені в главі про корупційні злочини, однак 17 листопада 2017 р. з мексиканського кримінального закону вони були виключені.

Кримінальне законодавство різних держав світу до злочинів проти свободи особи зараховує й **інші посягання**. Так, наприклад, в кримінальних кодексах Австрії (§§ 107а, 107с), Болгарії (ст. 144а), Італії (ст. 612 bis), Німеччини (§ 238), Норвегії (ст.ст. 266, 266а), Польщі (ст. 190а), Румунії (ст. 208), Хорватії (ст. 140), Чорногорії (ст. 168а) і Швеції (ст. 4b глави 4) передбачено відповідальність за переслідування. Кримінальне законодавство окремих держав (зокрема, Аргентини (ст.ст. 143, 144), Грузії (ст. 147), Північної Македонії (ст.ст. 606, 607)) злочином проти особистої свободи визнає незаконне затримання і тримання під вартою. В кримінальних кодексах Австрії (§ 109), Албанії (ст. 112), Греції (ст. 334), Польщі (ст. 193), Сан-Маріно (ст. 182), Словаччини (§ 194), Туреччини (ст. 116), Чехії (ст. 178) і Швейцарії (ст. 186) встановлено відповідальність за порушення недоторканності житла (в КК України, нагадаємо, вказане діяння (ст. 162) включено до розділу V «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина»). В кримінальних кодексах Австрії (§ 103) і Сан-Маріно (ст. 170) передбачено відповідальність за передачу громадянина іноземній державі. Відповідальність за примусове переміщення на територію іншої країни (в тому числі з певною метою) встановлена в кримінальних законах Аргентини (ст. 145), Ізраїлю (ст. 370), Колумбії (ст.ст. 180, 181), Німеччини (§ 234а) і Словаччини (§ 187). В КК Грузії передбачено відповідальність за посягання на право вільного вибору місця перебування (ст. 152), в КК Чорногорії – за порушення свободи пересування і вільного вибору місця проживання (ст. 163). В Пенітенціарному кодексі Естонії до злочинів проти свободи віднесено, зокрема, такі діяння як звідництво (ст. 133-2), сприяння проституції (ст. 133-3), доставлення в державу, у якій обмежуються свободи особи (ст. 134), приватна детективна діяльність (ст. 137), незаконне проведення дослідів на людях (ст. 138), примушування до донорства (ст. 138-1), незаконне вилучення трансплантаційного матеріалу (ст. 139), схилення до донорства (ст. 140). В КК Польщі до розглядуваних діянь зараховано також розповсюдження зображення оголеної особи під час статевого акту (ст. 191а), здійснення лікувальних заходів без згоди пацієнта (ст. 192). Лікування без згоди пацієнта визнано злочином проти особистої свободи також в КК Португалії (ст. 156). КК Сан-Маріно, в якому не виокремлено глави про злочини проти статевої

свободи та статевої недоторканості особи, до посягань на свободу особи відносить порушення сексуальної свободи (ст.ст. 171, 172), статеві акти з неповнолітніми або з недієздатними (ст. 173), протизаконні статеві акти (ст. 174), зваблення (ст. 175), розбещення неповнолітніх (ст. 177). Чеський законодавець до посягань на особисту свободу відніс доручення дитини іншій особі (ст. 169), обмеження особистої свободи (ст. 171), розбій (ст. 173), обмеження свободи віросповідання (ст. 176), пригнічення (ст. 177), порушення свободи об'єднань та зборів (ст. 179). Подібні діяння визначив такими, що посягають на свободу людини, і словацький законодавець (§§ 180, 183, 188, 193, 195), який, окрім цього, зарахував до них несанкціоноване спостереження за приватним життям людини у її помешканні (§ 194а) та порушення таємниці переданих повідомлень (листування) (§§ 196, 197). У кримінальних кодексах Албанії (ст. 111), Колумбії (ст. 173) і Франції (ст.ст. 224-6–224-8) до посягань на свободу людини віднесено викрадення повітряного судна, корабля чи будь-якого транспортного засобу, на борту яких перебувають люди. КК Австрії до розглядуваних посягань зараховує також застосування насильства протягом тривалого періоду (§ 107b) і введення особи в оману, якщо внаслідок цього їй завдано шкоду (§ 108). В Законі про кримінальне право Ізраїлю до посягань на свободу особи віднесено утримання паспорта (ст. 376 алеф). В КК Фінляндії до злочинів проти особистої свободи включено таке посягання як незаконне отримання згоди на усиновлення (ст.ст. 3(b), 3(c) глави 25), в КК Болівії – перешкодження свободі слова (ст. 296) і посягання на свободу освіти (ст. 297).

На наш погляд, те чи інше коло діянь, що їх законодавець зараховує до посягань на свободу особи, залежить від низки факторів, серед яких – специфіка тієї чи іншої країни, традиції законотворення, що у ній склалися, зміст, який вкладено законодавцем у розуміння сутності особистої свободи тощо.

Порівняльно-правовий аналіз законодавства про кримінальну відповідальність за злочини проти честі та гідності особи засвідчує, що більшість законодавців виокремлює вказані посягання в окрему групу кримінально караних діянь. Однак не бракує й винятків. Так, у законодавстві Азербайджану, Білорусі, Вірменії, Латвії, Молдови, Росії, Таджикистану, Туркменістану та Узбекистану злочини проти честі та гідності особи об'єднані в одній главі (розділі) зі злочинами проти свободи особи, що відображено у назві відповідних глав (розділів). У законодавстві Казахстану і Китаю розглядувані діяння поряд з посяганнями на свободу включені до глав «Кримінальні правопорушення проти особи» і «Злочини проти прав людини і демократичних прав громадян» відповідно. Глава II «Злочини проти особи» КК Туреччини включає частину 7 «Злочини проти свободи» і частину 8 «Злочини проти гідності». В КК Канади посягання на свободу і посягання на честь і гідність особи, як і чимало інших злочинів, акумульовані в главі VIII «Злочини проти особи та репутації».

Законодавці, котрі виокремлюють злочини проти честі та гідності особи в самостійну групу кримінально караних діянь, відповідні структурні частини кримінальних законів називають по-різному. Одні вказують на те, що розглядувані діяння посягають лише на честь (кримінальні кодекси Австрії, Болівії, Бразилії, Гватемали, Іспанії, Італії, Куби, Перу, Португалії, Сан-Марино), другі – тільки на гідність (кримінальні кодекси Аргентини, Франції), треті – на честь та гідність (кримінальні кодекси Литви, Сербії), четверті – на репутацію (кримінальні кодекси Республіки Корея, Японії), п'яті – на честь та репутацію (кримінальні кодекси Бельгії, Північної Македонії, Словенії, Тунісу, Хорватії, Чорногорії), шості (яких найбільше) – займають іншу позицію. Наприклад, деякі законодавці об'єднують розглядувані діяння з іншими злочинами, однак не тими, які посягають на свободу особи (здебільшого це посягання

на приватність). Приміром, в КК Албанії відповідний розділ має назву «Злочинні діяння проти моральності і гідності», в КК Польщі – «Злочини проти гідності та тілесної недоторканності», в КК Сальвадору – «Злочини проти честі та приватності», в КК Угорщини – «Злочини проти людської гідності і фундаментальних прав», в КК Фінляндії – «Злочини проти приватності, громадського спокою та особистої репутації», в КК Швейцарії – «Злочинні діяння проти честі і таємної та приватної сфери». Інші законодавці у назвах відповідних структурних частин кримінальних законів прагнули максимально конкретизувати про які саме діяння у них йдеться. Наприклад, в КК Болгарії цей розділ має назву «Образа і наклеп», в КК Данії – «Спокій і наклеп», в КК Нідерландів – «Дифамація», в КК Німеччини – «Образа», в КК Швеції – «Про дифамацію».

Окремі законодавці розглядувані діяння включають у розділи (глави), які мають оригінальну назву. Приміром, глава 21 КК Греції має назву «Злочини проти цін», розділ IV КК Колумбії – «Злочини проти моральної цілісності».

Кримінальне законодавство деяких держав злочинам проти честі та гідності відводить два розділи. Так, частина V «Судові стягнення і стримуючі заходи» Закону про ісламські кримінальні покарання Ісламської Республіки Іран включає розділ 15 «Образа честі та гідності» і розділ 27 «Наклеп і образа честі та гідності». При цьому злочини, які посягають на честь та гідність особи, містяться і в інших розділах кримінального законодавства Ірану. Так, ст. 619, котра включена до розділу 17 «Злочини проти особи і неповнолітніх», встановлює відповідальність за образу честі та гідності жінки чи дитини, вчинену словами або діями. В КК Індії міститься глава XXI «Дифамація» і глава XXII «Залякування, образа і надокучання».

До злочинів проти честі та гідності переважна більшість законодавців відносить лише образу і наклеп. У цьому зв'язку необхідно зауважити, що в кримінальному законодавстві деяких держав вказані діяння зараховані не до злочинів проти честі чи гідності, а до інших посягань. Так, скажімо, в КК Чехії стаття про відповідальність за наклеп (§ 184) міститься в розділі «Карні діяння проти прав на охорону особистості, приватного життя і таємниці листування». При цьому зауважимо, що чеський кримінальний закон згадує про людську гідність, вказуючи, що посягання на неї відбувається у разі вчинення статевих злочинів (глава III КК Чехії має назву «Карні діяння проти людської гідності у сексуальній сфері»). Глава 2 КК Словаччини має назву «Карні діяння проти свободи та людської гідності», однак до злочинів проти людської гідності словацький законодавець, подібно до чеського, зараховує злочини проти статевої свободи і статевої недоторканості. Статті про відповідальність за наклеп (ст.ст. 226-10–226-12) французький законодавець розмістив в главі VI «Про посягання на особистість» (до таких діянь в КК Франції віднесено також посягання на приватне життя, посягання на зображення людини, посягання на професійну таємницю і таємницю повідомлень, посягання на права особи щодо використання карт та персональних даних, посягання на людину, пов'язані з дослідженнями її генетичних властивостей або виявлення її генетичних ознак). Натомість до посягань на гідність особистості (глава V) французький законодавець відніс дискримінацію, використання людей, звідництво та пов'язані з ним діяння, діяння, пов'язані з проституцією серед неповнолітніх та осіб з певною уразливістю, діяння, пов'язані з жебрацтвом, незаконну вуличну торгівлю, порушення умов праці та проживання, глузування (принизливі або ганебні дії під час заходів або зборів у шкільному або соціально-виховному середовищі), посягання на повагу до померлих (посягання на недоторканність трупа, осквернення могил, поховань, урн з прахом або пам'ятників, встановлених на честь померлих). Стаття про кримінальну відповідальність за образу,

вчинену в громадському місці (ст. 194), у Законі про кримінальне право Ізраїлю включена до глави «Хуліганство і порушення громадського порядку», стаття про відповідальність за образу службовця громадської організації (ст. 288) – до глави «Злочини проти служби в громадській організації і щодо неї».

Кримінальну відповідальність за **образу** на сьогодні передбачає законодавство Австрії (§ 115), Азербайджану (ст.ст. 148, 148-1), Албанії (ст. 119), Аргентини (ст. 110), Бельгії (ст. 448), Білорусі (ст. 189), Болгарії (ст.ст. 146, 148), Болівії (ст. 287), Бразилії (ст.ст. 140, 141), Вірменії (ст. 136), Гватемали (ст. 161), Греції (ст. 361), Ізраїлю (ст. ст. 194, 288), Індії (ст.ст. 504, 509), Ірану (ст.ст. 608, 609, 619), Іспанії (ст.ст. 208, 209), Казахстану (ст. 131), Китаю (ст. 246), Колумбії (ст. 220), Республіки Корея (ст. 311), Куби (ст. 378), Німеччини (§ 185), Перу (ст. 130), Північної Македонії (ст. 173), Польщі (ст. 216), Португалії (ст. 181), Сальвадору (ст. 179), Сан-Марино (ст. 184), Сербії (ст. 93), Словенії (ст. 158), Туреччини (ст. 125), Узбекистану (ст. 140), Хорватії (ст. 147), Швейцарії (ст. 177), Швеції (ст. 3 глави 5), Японії (ст. 231) та інших держав.

В законодавстві деяких держав містяться також спеціальні норми про відповідальність за образу глави держави, судді та інших представників влади, за образу національних, расових та інших груп, а також за образу нації і держави. Структурно такі норми здебільшого входять до інших розділів Особливої частини кримінальних законів. Наприклад, в КК Туреччини, окрім загальної норми про відповідальність за образу (ст. 125), передбачено статті про відповідальність за образу президента Туреччини (ст. 299), за приниження турецької нації, Турецької Республіки, органів та установ держави (ст. 301). Вказані норми включені до розділу IV «Злочини проти нації, держави та прикінцеві положення». Словенський законодавець у главі 18 «Злочинні діяння проти честі та репутації» виокремив статті про відповідальність за образу Республіки Словенія (ст. 163), образу іноземної країни або міжнародної організації (ст. 164), образу словенського народу чи національних громад (ст. 165). В КК Албанії встановлено самостійну відповідальність за образу з расових чи ксенофобських мотивів шляхом використання комп'ютерної системи (ст. 119/b).

Необхідно також зазначити, що законодавці ряду держав декриміналізували образу. На сьогодні кримінальну відповідальність за вказане діяння не встановлює законодавство Грузії, Естонії, Італії, Канади, Киргизстану, Латвії, Литви, Мексики, Молдови, Норвегії, Росії, Румунії, Словаччини, США, Таджикистану, Тунісу, Туркменістану, Фінляндії, Франції, Чехії, Чорногорії та деяких інших держав.

Кримінальну відповідальність за **наклеп** на сьогодні передбачає законодавство Австрії (§ 111), Албанії (ст. 120), Азербайджану (ст.ст. 147, 148-1), Аргентини (ст. 109), Бельгії (ст.ст. 443–447), Білорусі (ст. 188), Болгарії (ст.ст. 147, 148), Болівії (ст.ст. 282, 283), Бразилії (ст.ст. 138, 139, 141), Вірменії (ст. 135), Гватемали (ст. ст. 159, 164), Греції (ст.ст. 362, 363), Данії (§§ 267, 268), Індії (ст. 499), Ірану (ст.ст. 697, 698), Іспанії (ст.ст. 205, 206), Італії (ст.ст. 595, 596 bis), Казахстану (ст. 130), Канади (ст.ст. 297–317), Китаю (ст. 243), Колумбії (ст.ст. 221, 222), Республіки Корея (ст.ст. 307–310), Куби (ст.ст. 376, 377), Латвії (ст. 157), Литви (ст. 154), Нідерландів (ст.ст. 261–271), Німеччини (§§ 186–188), Перу (ст.ст. 131, 132), Північної Македонії (ст. 172), Польщі (ст. 212), Португалії (ст.ст. 180, 183, 184), Росії (ст. 128-1), Сальвадору (ст.ст. 177, 178), Сан-Марино (ст.ст. 183, 185), Сербії (ст. 92), Словенії (ст.ст. 159, 160), Тунісу (ст.ст. 245–249), Туреччини (ст. 267), Туркменістану (ст. 132), Угорщини (ст.ст. 226, 227), Узбекистану (ст. 139), Фінляндії (ст. ст. 9, 10 глави 24), Франції (ст.ст. 226-10–226-12), Хорватії (ст.ст. 148, 149), Чехії (ст. 184), Швейцарії (ст.ст. 173–175),

Швеції (ст.ст. 1, 2 глави 5), КК Японії (ст. 230) та інших держав.

Варто зауважити, що підходи до криміналізації наклепу в зарубіжному законодавстві суттєво різняться. Одні законодавці (зокрема, Азербайджану, Албанії, Білорусі, Вірменії, Іспанії, Казахстану, Латвії, Литви, Росії, Сербії, Туркменістану) кримінально караним визнають лише власне наклеп, тобто поширення неправдивих відомостей, які ганьблять іншу особу. Інші (зокрема, Індії, Італії, Канади, Португалії, Тунісу, Японії) встановлюють кримінальну відповідальність не тільки за власне наклеп, а й за поширення відомостей, що ганьблять іншу особу, які відповідають дійсності (у більшості із держав цієї групи законодавець оперує поняттям «дифамація»). В законодавстві деяких держав (зокрема, Бельгії, Греції, Куби, Нідерландів, Хорватії) дифамація і наклеп у вузькому розумінні розрізняються як самостійні злочини. Зауважимо також, що в законодавстві окремих держав (зокрема, Болівії, Бразилії, Гватемали, Перу, Сальвадору) наклепом визнається тільки неправдиве звинувачення у вчиненні злочину, тоді як всі інші заяви, що ганьблять іншу особу, вважаються дифамацією.

Ряд законодавців (зокрема, Болівії (ст. 284), Греції (ст. 365), Нідерландів (ст.ст. 270, 271), Німеччини (§ 189), Португалії (ст. 185), Республіки Корея (ст. 308), Угорщини (ст. 228), Швейцарії (ст. 175) і Швеції (ст. 4 глави 5)) до посягань на честь та гідність особи відносить осквернення (зневагу) пам'яті померлої особи шляхом поширення відомостей, що ганьблять її.

Статті про відповідальність за наклеп на сьогодні немає в кримінальному законодавстві Грузії, Естонії, Киргизстану, Молдови, Норвегії, Таджикистану, Чорногорії та деяких інших держав. Цікаво, що в главі 17 «Злочини проти особистої свободи, честі та гідності» КК Таджикистану нині відсутні норми про відповідальність за наклеп та образу, однак містяться статті про публічну образу президента Республіки Таджикистан або наклеп в його адресу (ст. 137), а також за публічну образу Засновника миру і національної єдності – Лідера нації або наклеп в його адресу (ст. 137-1).

Необхідно також зазначити, що в розвинутих країнах останніми десятиліттями склалося доволі стримане ставлення до застосування кримінальної відповідальності за наклеп, оскільки відповідна практика нерідко несумісна зі свободою вираження поглядів. З огляду на це в цих державах випадки кримінального переслідування за вказане діяння трапляються дедалі рідше, а покарання у виді позбавлення волі майже ніколи не призначається. Так, в Австралії останній відомий випадок ув'язнення за наклеп мав місце понад 50 років тому, в Норвегії – у 1933 р. [63, с. 119]. В оновленій редакції КК Норвегії стаття про відповідальність за наклеп відсутня. У Західній Європі дедалі більше утверджується точка зору, що цивільно-правові санкції за наклеп доречніші за кримінальне покарання і що застосування заходів кримінально-правового впливу за вказане діяння не є виправданим.

Насамкінець зазначимо, що до злочинів проти честі та гідності особи законодавці різних держав іноді зараховують й **інші діяння**. Так, в КК Молдови до таких злочинів віднесено катування, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження (ст. 166-1), в КК Грузії – нелюдське, або таке, що принижує, поводження (ст. 144-3), в кримінальних кодексах Австрії (§ 113), Північної Македонії (ст. 175) і Сербії (ст. 95) – приниження гідності шляхом згадування про вчинення особою злочинного діяння або про засудження за нього в минулому (ст. 95), в КК Угорщини – принизливе ставлення до вразливих осіб (ст. 225), в КК Болгарії – розголошення даних, неправомірно отриманих з архіву МВС (ст. 148а) тощо. В КК Іспанії до злочинів проти честі та гідності фактично примикають діяння, передбачені розділом VII

«Про тортури та інші злочини проти моральної недоторканності». Приміром, ст. 173 КК Іспанії встановлює відповідальність за принизливе поводження, яке серйозним чином ущемляє гідність особи, у тому числі щодо одного з подружжя, дитини, іншого родича тощо, ст. 174 – за вчинення тортур посадовою особою з метою отримання зізнання чи певної інформації від будь-якої особи або з метою її покарання за будь-яке діяння, яке вона вчинила або ж підозрюється у його вчиненні, і т. ін., ст. 175 – за вчинення посадовою особою інших дій, які загрожують психічній цілісності особи, ст. 176 – за порушення посадовою особою своїх обов'язків, що дозволило іншим особам вчинити дії, передбачені ст.ст. 173–175 КК Іспанії.

Висновки. Порівняльно-правовий аналіз системи злочинів проти свободи, честі та гідності особи за законодавством зарубіжних держав засвідчив надзвичайну різноманітність підходів до визначення кола відповідних діянь. Необхідно підкреслити, що кримінальне законодавство зарубіжних держав до злочинів проти свободи, честі та гідності особи відносить чимало діянь, які не відомі вітчизняному законодавству. Здійснене дослідження дозволяє також зробити висновок про можливість запозичення відповідного зарубіжного досвіду. Зокрема, на серйозну увагу заслуговує виокремлення такого діяння як примушування, загальний склад якого в КК України відсутній.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Criminal Code Act 1995 (Australia) / AustLII Databases. URL: <http://www5.austlii.edu.au/databases.html>
2. Strafgesetzbuch (Österreich) (Bundesgesetz vom 23. Jänner 1974) / Jusline. URL: <https://www.jusline.at/gesetz/stgb>
3. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики от 30 декабря 1999 г. № 787-ІQ (с последующими изменениями и дополнениями) / Информационные системы «Параграф». URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30420353
4. Criminal Code of the Republic of Albania (1995, amended 2017) / Legislationline. URL: https://www.legislationline.org/download/id/8235/file/Albania_CC_1995_am2017_en.pdf
5. Código Penal de la Nación Argentina (LEY 11.179 (T.O. 1984 actualizado)) / InfoLEG. URL: <http://servicios.infoleg.gob.ar/infolegInternet/anexos/15000-19999/16546/texact.htm>
6. Criminal Code of the Kingdom of Belgium (1867, as of 2018) / Legislationline. URL: https://www.legislationline.org/download/id/8240/file/Belgium_CC_1867_am2018_fr.pdf
7. Уголовный кодекс Республики Беларусь от 9 июля 1999 г. № 275-3 (с последующими изменениями и дополнениями) / Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь. URL: <http://www.pravo.by/document/?guid=3871&p0=Hk9900275>
8. Наказателен кодекс (В сила от 01.05.1968 г.; изм. и доп. 14 Февруари 2020 г.) / Lex.bg. URL: <https://www.lex.bg/laws/ldoc/1589654529>
9. Código Penal de Bolivia / OAS. URL: https://www.oas.org/juridico/spanish/gapeco_sp_docs_bol1.pdf
10. Código Penal Brasileiro (Edição atualizada até abril de 2017). Brasília: Senado Federal, 2017. URL: https://www2.senado.leg.br/bdsf/bitstream/handle/id/529748/codigo_penal_1ed.pdf
11. Уголовный кодекс Республики Армения от 18 апреля 2003 г. (с последующими изменениями и дополнениями) / Национальное Собрание Республики Армения. URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1349&lang=rus>
12. Código Penal de Guatemala. Decreto № 17-73 / OAS. URL: https://www.oas.org/dil/esp/Codigo_Penal_Guatemala.pdf
13. Ποινικὸς Κώδικας. URL: <https://collab.lawspot.gr/sites/default/files/mashup/feka/2019/feq-95-2019.pdf>
14. Уголовный кодекс Грузии от 22 июля 1999 г. № 2287-вс (с последующими изменениями и дополнениями) / Законодательный вестник Грузии. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/download/16426/143/ru/pdf>
15. Straffeloven (LBK nr 976 af 17/09/2019) / Retsinformation.dk. URL: <https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=209398>
16. Пенитенциарный кодекс Эстонской Республики (принят 06.06.2001 г.; с последующими изменениями и дополнениями) / Jurist Aitab. URL: <https://v1.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ru-seadused/%D0%9F%D0%95%D0%9D%D0%98%D0%A2%D0%95%D0%9D%D0%A6%D0%98%D0%90%D0%A0%D0%9D%D0%AB%D0%99%20%D0%9A%D0%9E%D0%94%D0%95%D0%9A%D0%A1%2001.03.2020.pdf>
17. Закон об уголовном праве Израиля / автор перевода – судья Марат Дорфман (2010 г.) / Crimpravo.ru. URL: <http://crimpravo.ru/codex/izr/2.pdf>
18. Indian Penal Code (Act No. 45 of 1860) / Legislative department. URL: <http://legislative.gov.in/sites/default/files/A1860-45.pdf>
19. Закон об исламских уголовных наказаниях Исламской Республики Иран / науч. ред. А.И. Ахани; перевод с персидского М.С. Пелевина. Санкт-Петербург: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2008. 343 с.
20. Кримінальний кодекс Королівства Іспанія / пер. на укр. мову О.В. Лішевської. Київ: ОВК, 2017. 284 с.
21. Codice penale italiano (R.D. 19 ottobre 1930, n. 1398. Aggiornato al 27/11/2019) / Brocardi.it. URL: <https://www.brocardi.it/codice-penale/>
22. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 г. № 226-V (с последующими изменениями и дополнениями) / Информационные системы «Параграф». URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575252
23. Criminal Code of Canada (R.S.C., 1985, c. C-46) / Legislationline. URL: https://www.legislationline.org/download/id/8563/file/Canada_Criminal_code_1985_am122019_en.pdf
24. Уголовный кодекс Кыргызской Республики от 2 февраля 2017 г. № 19 (с последующими изменениями и дополнениями) / Информационные системы «Параграф». URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=34350840
25. Criminal Law of the People's Republic of China / OECD. URL: <https://www.oecd.org/site/adboecdanti-corruptioninitiative/46814270.pdf>
26. Código Penal de Colombia (Ley 599 de 2000) / OAS. URL: https://www.oas.org/dil/esp/Codigo_Penal_Colombia.pdf
27. Уголовный кодекс Республики Корея / науч. ред. и предисл. докт. юрид. наук, профессора А.И. Коробеева; перевод с корейского канд. филол. наук В.В. Верхоляка. Санкт-Петербург: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. 240 с.
28. Código Penal Cubano / Asamblea nacional del poder popular República de Cuba. URL: <http://www.parlamentocubano.gob.cu/index.php/documento/codigo-penal/>
29. Kriminālikums (Likums Saeimā pieņemts 1998. gada 17. jūnijā) / LIKUMI.LV. URL: <https://likumi.lv/doc.php?id=88966>
30. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (Redakcija: 89 – 2019.11.28 (nuo 2020.05.01)). URL: http://www.infolex.lt/portal/start_ta.asp?act=doc&fr=pop&doc=66150
31. Criminal Code of the Republic of Malta (1854, amended December 2019) / Legislationline. URL: https://www.legislationline.org/download/id/8555/file/Malta_Criminal_Code_amDec2019_en.pdf
32. Código Penal Federal de México. URL: <http://www.ordenjuridico.gob.mx/Documentos/Federal/pdf/w083048.pdf>
33. Уголовный кодекс Республики Молдова от 18 апреля 2002 г. № 985-XV (с последующими изменениями и дополнениями) / Информационная система «Континент». URL: http://continent-online.com/Document/?doc_id=30394923
34. Criminal Code of the Kingdom of Netherlands (1881, amended 2012) / Legislationline. URL: https://www.legislationline.org/download/id/6415/file/Netherlands_CC_am2012_en.pdf
35. Карне законодавство ФРН. Київ: ВАІТЕ, 2016. 408 с.
36. Penal Code of the Kingdom of Norway (LOV-2005-05-20-28) / Lovdata. URL: https://lovdata.no/dokument/NLE/lov/2005-05-20-28/KAPITTEL_2#KAPITTEL_2
37. Código Penal del Perú. Decreto legislativo № 635 (Publicado el 8 de abril de 1991). Lima: Ministerio de Justicia y Derechos Humanos, 2016. URL: http://spij.minjus.gob.pe/content/publicaciones_oficiales/img/CODIGOPENAL.pdf
38. Criminal Code of the Republic of North Macedonia (2009, amended 2018) / Legislationline. URL: https://www.legislationline.org/download/id/8145/file/FYROM_CC_2009_am2018_en.pdf

39. Кримінальний кодекс Республіки Польща / пер. на укр. мову В.С. Станіч. Київ: ОБК, 2017. 138 с.
40. Código Penal de Portugal (Aprovado pelo Decreto-Lei nº 400/82, de 23 de Setembro, Republicado pela Lei nº 59/2007, de 4 de Setembro). URL: https://oig.cepal.org/sites/default/files/2007_prt_codpenal.pdf
41. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13 июня 1996 г. № 63-ФЗ (с последующими изменениями и дополнениями) / КонсультантПлюс. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/
42. Criminal Code of the Republic of Romania (2009, amended 2017) / Legislationline. URL: https://www.legislationline.org/download/id/8291/file/Romania_Penal%20Code_am2017_en.pdf
43. Código Penal de la República de El Salvador / OAS. URL: https://www.oas.org/dil/esp/Codigo_Penal_El_Salvador.pdf
44. Уголовный кодекс Республики Сан-Марино / науч. ред., вступ. статья вице-президента Восточно-Европейского отделения Международной академии наук Республики Сан-Марино, проф., докт. юрид. наук С.В. Максимова; перевод В.Г. Максимова. Санкт-Петербург: Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. 253 с.
45. Уголовный кодекс Республики Сербия / науч. ред. и предисл. д-ра юрид. наук, проф. Ю.А. Кашубы; перевод с англ. С. Карибова. Санкт-Петербург: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2009. 268 с.
46. Trestný zákon Slovenskej republiky (Zákon č. 300/2005 Z. z.) / Zákony pre l'udi.sk. URL: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2005-300>
47. Criminal Code of the Republic of Slovenia (2008) / Legislationline. URL: https://www.legislationline.org/download/id/3773/file/Slovenia_CC_2008_en.pdf
48. Title 18 of the United States Code / Legal Information Institute. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/1201>
49. Уголовный кодекс Республики Таджикистан от 21 мая 1998 г. № 574 (с последующими изменениями и дополнениями) / Информационные системы «Параграф». URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30397325
50. Кримінальний кодекс Туніської Республіки / пер. на укр. мову – К.І. Мазуренко. Київ: ОБК, 2016. 104 с.
51. Penal Code of Turkey (2004, amended 2016) / Legislationline. URL: https://www.legislationline.org/download/id/6453/file/Turkey_CC_2004_am2016_en.pdf
52. Уголовный кодекс Туркменистана от 12 июня 1997 г. № 222-1 (с последующими изменениями и дополнениями) / Информационные системы «Параграф». URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31295286
53. Criminal Code of the Republic of Hungary (2012) / Legislationline. URL: https://www.legislationline.org/download/id/5619/file/Hungary_Criminal_Code_of_2012_en.pdf
54. Criminal Code of the Federation of Bosnia and Herzegovina (2003). URL: https://advokat-prnjavorac.com/legislation/fbih_criminal_code.pdf
55. Criminal Code of Finland (1889, amended 2015) / Legislationline. URL: https://www.legislationline.org/download/id/6375/file/Finland_CC_1889_am2015_en.pdf
56. Кримінальний кодекс Французької Республіки / пер. на укр. мову – К.І. Мазуренко. Київ: ОБК, 2017. 348 с.
57. Criminal Code of Croatia (passed by the Croatian Parliament at session on 21 October 2011) / Legislationline. URL: https://www.legislationline.org/download/id/7896/file/Croatia_Criminal_Code_2011_en.pdf
58. Criminal Code of the Czech Republic (adopted by the Czech Parliament on January 8, 2009). URL: <http://www.ejtn.eu/PageFiles/6533/Criminal%20Code%20of%20the%20Czech%20Republic.pdf>
59. Criminal Code of Montenegro (2003, amended 2018) / Legislationline. URL: https://www.legislationline.org/download/id/8406/file/Montenegro_CC_am2018_en.pdf
60. Schweizerisches Strafgesetzbuch (vom 21. Dezember 1937 (Stand am 3. März 2020)) / Das Portal der Schweizer Regierung. URL: <https://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/19370083/index.html>
61. Criminal Code of the Kingdom of Sweden (1962, amended 2020) / Legislationline. URL: https://www.legislationline.org/download/id/8662/file/Sweden_criminal_code_am2020_en.pdf
62. Penal Code of Japan (Act No. 45 of 1907) / OECD. URL: <https://www.oecd.org/site/adboecdanti-corruptioninitiative/46814456.pdf>
63. Сравнительное уголовное право. Особенная часть: монография / под общ. и науч. ред. докт. юрид. наук, проф. С.П. Щербы. Москва: Юрлитинформ, 2010. 544 с.